

Χρυσάνθος Τραπεζούντος

Summary :

Ισχυρή φυσιογνωμία της Εκκλησίας της Τραπεζούντας και τελευταίος μητροπολίτης της, εμπνευστής του σχεδίου ίδρυσης της «Δημοκρατίας του Πόντου». Ανέπτυξε αξιόλογη πνευματική, εκκλησιαστική και πολιτική δράση.

Other Names

Χαρίλαος Φιλιππίδης

Date and Place of Birth

Μάιος 1881 – Κομοτηνή

Date and Place of Death

28/09/1949 – Αθήνα

Main Role

Τελευταίος μητροπολίτης Τραπεζούντας, Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος

1. Οικογένεια και νεανικά χρόνια

Ο Χαρίλαος Φιλιππίδης, γιος του Ζήση Φίλιογλου και της Ξανθώς Καραμπάση, γεννήθηκε το Μάιο του 1881 στην Κομοτηνή. Η οικογένεια Φίλιογλου φαίνεται ότι ήταν αρκετά εύπορη ώστε να παραχωρεί δωρεάν «προς κατοικίαν εις πτωχάς οικογενείας»¹ κάποια οικήματα που βρίσκονταν στην αυλή του σπιτιού της. Ο Ζήσης καταγινόταν με το εμπόριο σιτηρών και κουκουλιών συνεταιρικά με το μικρότερο αδελφό του Παναγιώτη και πρέπει να ήταν από τους προκρίτους της περιοχής, αφού σχετιζόταν με το μητροπολίτη Μαρωνείας Ιερώνυμο με τον οποίο μάλιστα, όπως επίσης και με τη βοήθεια του Τούρκου Αλί Οστόγλου, έσωσε «εκ βεβαίας σφαγής από τους Τούρκους τους χριστιανούς της πόλεως Γκουμουλτζίνας (Κομοτηνής)».² Ωστόσο, ο πρώιμος θάνατος του Ζήση από ημιπληγία, γύρω στα 1882, έφερε σε δυσχερή θέση την οικογένειά του, καθώς ο αδελφός και συντάιρός του επιχειρήσε να καταχραστεί την περιουσία τους: «ήτο άνθρωπος κατωτέρας υφής και ποιού, από την αρπακτικότητα του οποίου (...) έσωσε την μικράν μας περιουσίαν η κηδεμονία του εκ μητρός μου θείου Γιάγκου».³

Το θάνατο του πατέρα ακολούθησε αυτός της Ελισάβετ, της μεγαλύτερης αδελφής του Χαρίλαου, στα 17 της χρόνια. Η Ξανθώ, που είχε χάσει άλλα τρία παιδιά, στράφηκε προς τα αδελφία της και ο Χαρίλαος με τις αδελφές του Χρυσάνθη και Κλεοπάτρα μεγάλωσαν «μέσω θλίψεως και ορφάνιας, μόνην παρηγορίαν έχοντες τον Κύριον»,⁴ υπό την προστασία των θείων τους που ήσαν και αυτοί έμποροι σιτηρών και κουκουλιών. Κυρίαρχη μορφή της οικογένειας Καραμπάση φαίνεται πως ήταν η γιαγιά «Χατζηνενέ»: «εις πάσαν συνάθροισιν των θυγατέρων της ήτο απαραίτητος η παρουσία και προεδρία της και έδιδε πάντοτε τον τόνον εις τας συνομιλίας».⁵ Στον Χαρίλαο είχε ιδιαίτερη αδυναμία η θεία του από την πλευρά της μητέρας του «Πέγαινα», έμπορος υφασμάτων, η οποία «δεν ε γνώριζε γράμματα και δεν είχεν εμπορικά βιβλία, όμως εκυβέρνα τον εμπορικόν της οίκον θαυμάσια»⁶ και έπαιρνε τον ανιψιό της, από τα δώδεκά του χρόνια, ως συνοδό στα εμπορικά της ταξίδια στην [Κωνσταντινούπολη](#). Όλα έδειχναν ότι ο Χαρίλαος προοριζόταν για το εμπόριο, αλλά το βαθύ θρησκευτικό κλίμα στο οποίο τον μεγάλωσε η μητέρα του και οι ιδιαίτερες μαθησιακές του επιδόσεις τον έστρεψαν προς την Εκκλησία.

2. Σπουδές και πρώτα δείγματα δράσης

Το 1895, αφού ολοκλήρωσε την επταετή φοίτηση στο σχολαρχείο Κομοτηνής, εισήχθη απευθείας στο 2ο έτος του ημιγυμνασίου Ξάνθης από το οποίο απεφοίτησε το 1897, στα δεκαέξι του χρόνια. Από την Ξάνθη πήγε στην Κωνσταντινούπολη, δανειζόμενος 5 χρυσές λίρες από τη θεία του Πέγαινα – την περίοδο εκείνη, ο θείος και προστάτης του ήταν ετοιμοθάνατος. Εκεί τον υποδέχτηκε ο πρώην δάσκαλός του και οικογενειακός φίλος Γεννάδιος Αλεξιάδης, ο οποίος

Χρυσάνθος Τραπεζούντος

είχε διοριστεί υπογραμματέας της Ιεράς Συνόδου και φρόντισε για την εισαγωγή του στη [Θεολογική Σχολή της Χάλκης](#). Ο Χαρίλαος πέρασε τις κατατακτήριες εξετάσεις και εισήχθη με άριστα στη Β΄ τάξη. Υπήρξε λαμπρός σπουδαστής και στις ελεύθερες ώρες του μάθαινε μόνος του γαλλικά και γερμανικά, πράγμα που τον οδήγησε να διαβάσει Goethe και Schiller σε ηλικία είκοσι ετών. Το 1903 αποφοίτησε με άριστα από τη Θεολογική Σχολή και χειροτονήθηκε διάκονος από το διευθυντή. Ύστερα από επιμονή του τελευταίου να αλλάξει το όνομά του, ο Χαρίλαος επέλεξε το Χρυσάνθος «εκ συμπαθείας προς την αδελφήν [του] Χρυσάνθην και εις ευλαβή ανάμνησιν του μητροπολίτου Μαρωνείας Χρυσάνθου Ιεροκλέους οργανώσαντος επί στερρών βάσεων τα σχολεία της πατρίδος [του]». ⁷ Με σύσταση του μητροπολίτη Ξάνθης Ιωακείμ Σγουρού προς το φίλο του μητροπολίτη Τραπεζούντας [Κωνσταντίο Καρατζόπουλο](#) διορίστηκε αμέσως αρχιδιάκονος της [μητρόπολης Τραπεζούντας](#), καθηγητής θρησκευτικών στο [Φροντιστήριο Τραπεζούντας](#) και ιεροκήρυκας, και αναχώρησε για την [πρωτεύουσα του Πόντου](#). Το Σεπτέμβριο του 1904 επιφορτίστηκε επιπλέον με τα καθήκοντα του Γενικού Επιτρόπου, καθώς ο μητροπολίτης είχε κληθεί στην Κωνσταντινούπολη ως συνοδικός. Στο πλαίσιο του αξιώματος αυτού ο Χρυσάνθος κέρδισε την εμπιστοσύνη της τοπικής κοινωνίας δείχνοντας μεγάλες διπλωματικές ικανότητες αλλά και πυγμή. Πέτυχε, μεταξύ άλλων, την αθώωση ενός βιβλιοπώλη που είχε συλληφθεί με την αιτιολογία της κατοχής εικόνων της Ελληνικής Επανάστασης και την απελευθέρωση ανήλικης από τη [Ματσούκα](#) που είχε απαχθεί για να εξισλαμιστεί. Το 1905, με το θάνατο του Καρατζόπουλου, συνεκλήθησαν τα σωματεία της Τραπεζούντας και τέθηκε το ζήτημα του υποψήφιου διαδόχου. Ο Χρυσάνθος «τη πλαγία εισιγήσει του» ⁸ κατάφερε να προταθεί ο Κωνσταντίνος Αράμπογλου, φίλος του αποθανόντος, ο οποίος και τον κατέστησε αμέσως Γενικό του Επίτροπο.

Από τη θέση αυτή είχε και πάλι την ευκαιρία να δείξει την αποφασιστικότητά του, τη φορά αυτή σε θέματα εκκλησιαστικής φύσεως, όταν το 1906 εστάλη ως [έξαρχος](#) στη [μονή Σουμελά](#) για να εξετάσει την κατάσταση και να εισηγηθεί μέτρα βελτίωσης μετά την υπαγωγή της τελευταίας στη μητρόπολη Τραπεζούντας. Οι ηγέτες των μοναχών είχαν ξεσηκώσει τους χωρικούς για να εμποδίσουν τη διέλευση του Χρυσάνθου, ο οποίος όμως προχώρησε απτόητος, κατέγραψε την παρουσία της μονής, ήλεγξε την οικονομική διαχείριση, επέβαλε το κοινοβιακό σύστημα και «διευθετήσας κατά το ενόν τα πράγματα της μονής επεχαίρησε (...) προπεμφθείς μέχρι της τελευταίας κλίμακος υπό πάντων των μοναχών προσποιομένων τους ευχαριστημένους». ⁹

Στο τέλος του σχολικού έτους 1907 ο Χρυσάνθος παραιτήθηκε από όλα του τα καθήκοντα για να συνεχίσει τις σπουδές του στο εξωτερικό έχοντας εξασφαλίσει τα έξοδα της υποτροφίας «παρά φίλων εν Τραπεζούντι», ¹⁰ δηλαδή από κάποιους προύχοντες που ήδη έτρεφαν μεγάλη εκτίμηση στο πρόσωπό του. Κατευθύνθηκε πρώτα στη Λειψία, όπου παρακολούθησε φιλοσοφία, κανονικό και ρωμαϊκό δίκαιο, ελληνικά και γλωσσολογία. Δύο χρόνια αργότερα πήγε στη Λωζάνη και γράφτηκε στη φιλολογική σχολή παρακολουθώντας συγχρόνως μαθήματα θεολογικά, νομικά αλλά και κοινωνιολογικά με καθηγητή τον Vilfredo Pareto, ο οποίος φαίνεται ότι τον επηρέασε ιδιαίτερα. Αλλά οι πνευματικές ανησυχίες του Χρυσάνθου δεν εξαντλούνταν στα ακαδημαϊκά πράγματα: σκοπός του ταξιδιού του αυτού ήταν εν γένει να εφοδιαστεί «με ό,τι χρήσιμον και αφομοιώσιμον υπήρχεν». ¹¹ Έτσι παρακολουθούσε με ενδιαφέρον και συνέπεια την καλλιτεχνική ζωή της Λιψίας και έπειτα της Λοζάνης, πηγαίνοντας τακτικά στο θέατρο και σε συναυλίες. Επίσης σχετίστηκε με Έλληνες καλλιτέχνες, όπως τη Μέλπω Λογοθέτη (Merlier), και στοχαστές όπως τον Τραπεζούντιο [Γ. Σκληρό-Κωνσταντινίδη](#) και τον ποιητή Κώστα Χατζόπουλο. Με τον τελευταίο ανέπτυξε μάλιστα ιδιαίτερα φιλική σχέση και παραθέρισε για ένα διάστημα στο σπίτι του. Αναφερόμενος στο διάστημα αυτό, ο Χρυσάνθος έγραψε: «αι ημέραι τας οποίας επέρασα μαζί του εις το Dachau είναι από τας ωραιότερας ημέρας της ζωής μου. Είχε παράπονα με τον φίλον μας Γ. Σκληρόν τον οποίον εύρισκον ότι οπισθοδρόμησεν εις τας σοσιαλιστικάς του ιδέας (...)». ¹²

3. Φιλοσοφικές τοποθετήσεις και εργογραφία

Οι στενές σχέσεις που διατηρούσε ο Χρυσάνθος με στοχαστές σαν το Χατζόπουλο, του οποίου, μεταξύ άλλων, μοιραζόταν τον αντιντισεισμό, δεν ανάγονται σε οποιαδήποτε, έστω και πρώιμη, πολιτική του τοποθέτηση υπέρ του σοσιαλιστικού κινήματος, με το οποίο συμφωνούσε μόνο στο μέτρο που το τελευταίο υπεραμυνόταν «των εθνικών ιδεωδών και ελευθεριών, εφόσον ταύτα δεν χρησιμεύουσι προς πίεσιν άλλων εθνοτήτων». ¹³ Αν λάβουμε υπόψη την εξίσου μεγάλη φιλία που τον συνέδεε με τον εθνικιστή Ίωνα Δραγούμη, γίνεται σαφές ότι το μόνο κοινό σημείο που συνέδεε τους ανθρώπους αυτούς ήταν η ένταξή τους στο γλωσσικό αγώνα για την επικράτηση της δημοτικής και η αντίστοιχη συνεργασία τους με το

Χρυσανθος Τραπεζούντος

περιοδικό *Νουμάς* στην πρώτη περίοδό του (1903-1917) κατά την οποία, χάριν του αγώνα κατά της «καταρρέουσας», μπόρεσαν να συνυπάρξουν αντιπρόσωποι διάφορων, αντιθέτων κατά τα άλλα, πολιτικών τάσεων. Βέβαια ο Χρυσανθος, για λόγους καθαρά διπλωματικούς, δεν τοποθετήθηκε ποτέ ανοιχτά υπέρ της δημοτικής, αλλά η αγάπη του προς τον Παλαμά, του οποίου αποστήθιζε τα ποιήματα, όπως και ο τρόπος γραφής του (πολύ απλή καθαρεύουσα) δεν αφήνουν πολλές αμφιβολίες ως προς τις θέσεις του γύρω από το γλωσσικό ζήτημα.¹⁴

Εξάλλου οι θέσεις αυτές συμπίπτουν με την ευρύτερη φιλοσοφικοπολιτική του τοποθέτηση υπέρ της παιδείας και της συνεχούς κοινωνικής και πολιτικής ανάπτυξης του ελληνισμού, που θα έφερνε τη διάβρωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εκ των έσω, και κατά του πολέμου για την επέκταση του ελληνικού κράτους που θα σήμαινε τον εκμηδενισμό του μέρους του ελληνικού στοιχείου που θα έμενε εκτός συνόρων. Αυτή η θέση του Χρυσανθου περί παιδείας και ανάπτυξης δε σχετίζεται με κάποια ανατρεπτική τάση εκ μέρους του αλλά εμπνέεται άμεσα από τη φυσιοκρατική θεωρία του Pareto. Σύμφωνα με τον τελευταίο η κοινωνία βασίζεται στο διαχωρισμό μεταξύ ελίτ και άλλων κοινωνικών στρωμάτων, και η κοινωνική ισορροπία εξασφαλίζεται με την «κυκλοφορία των ελίτ», δηλαδή την ανανέωση του στρώματος των ελίτ με άτομα προερχόμενα από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Σε αντίθετη περίπτωση, οι τάξεις των ελίτ κινδυνεύουν από εκφυλισμό ο οποίος δεν αργεί να φέρει και την ανατροπή τους από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Δεν μπορούσε παρά να ελκύσει το λαμπρό και φιλόδοξο σπουδαστή η θεωρία αυτή που ενέπνευσε τόσο τα γραπτά του όσο και την πολιτική και εκκλησιαστική δράση του.

Τον Απρίλιο του 1911, ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ κάλεσε το Χρυσανθο να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη για να αναλάβει τη χηρεύουσα θέση του Αρχιεπισκόπου του Πατριαρχείου και του διευθυντή και αρχισυντάκτη της [Εκκλησιαστικής Αλήθειας](#). Τη θέση αυτή δέχτηκε με χαρά γιατί «είχον αρχίσει τότε οι παραβιάσεις και υπερβασίαι των Τούρκων έναντι του Ελληνικού λαού και του [Οικουμενικού Πατριαρχείου](#) και [τον] ενδιέφερε ιδιαιτέρως η αρθρογραφία του επισήμου οργάνου του Πατριαρχείου».¹⁵ Κατά την περίοδο 1911-1913 ο Χρυσανθος έγραψε για την *Εκκλησιαστική Αλήθεια* ποικίλα άρθρα κυρίως εκκλησιαστικής και πολιτικής φύσεως. Στα πολιτικά πράγματα τον χαρακτήριζε η θαρραλέα στάση του εναντίον των [Νεότουρκων](#), με αντιπροσωπευτικό δείγμα το «Στώμεν καλώς» της 10ης Σεπτεμβρίου του 1911, στο οποίο εξυμνούσε την «συντελουμένην τότε συνεννόησιν των εθνοτήτων εναντίον των Νεοτούρκων [και προέβλεπε] την επιτευχθείσα μετά εν έτος συμμαχίαν των Βαλκανικών κρατών εναντίον της Τουρκίας».¹⁶ Το άρθρο αυτό κόστισε την τρίμηνη παύση κυκλοφορίας της του περιοδικού με διαταγή της τουρκικής κυβέρνησης. Όσο για τα εκκλησιαστικά άρθρα του, κύριο θέμα του υπήρξε η εξυγίανση της Ιεραρχίας (την οποία εκλάμβανε ως την αριστοκρατία της Εκκλησίας) διά αυστηρής αξιοκρατικής διαλογής, σύμφωνα με τις αρχές του Pareto τις οποίες ανέπτυξε με σαφήνεια και καθαρότητα στο άρθρο του «Η εν Κίνα επανάστασις και η κυκλοφορία των αριστοκρατιών» της 7ης Ιανουαρίου του 1912.¹⁷

Από το μεγάλο συγγραφικό έργο του Χρυσανθου συγκρατείται κυρίως η *Εκκλησία Τραπεζούντος*, η οποία εκδόθηκε αρχικά στους τόμους Δ΄ και Ε΄ (1933-1936) του *Αρχείου Πόντου*, του περιοδικού της Εταιρίας Ποντιακών Μελετών της οποίας ο Φιλιππίδης υπήρξε ιδρυτικό μέλος. Για το έργο αυτό που εκτός από εκκλησιαστική ιστορία αποτελεί και εξαντλητική ιστορική αναδρομή για τον [Πόντο](#), απονεμήθηκε στο Χρυσανθο το Μαυρογένειο βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών το 1937. Την ίδια χρονιά ανακηρύχθηκε επίτιμος διδάκτορας Θεολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

4. Εκκλησιαστική δράση

Το 1912, το Οικουμενικό Πατριαρχείο τον έστειλε ως έξαρχο στη Βενετία για να μελετήσει την κατάσταση της εκεί ελληνικής κοινότητας, όπου λόγω ερίδων είχε παρέμβει η ιταλική κυβέρνηση και είχε διορίσει Ιταλό βασιλικό επίτροπο για τη διαχείριση της περιουσίας της. Ο Χρυσανθος κατάφερε την ειρήνευση της κοινότητας και υπέβαλε σχετική έκθεση η οποία χρησιμοποιήθηκε ύστερα από 35 χρόνια, κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Τη 18η Μαΐου 1913, εφόσον λόγω προαγωγής του Κωνσταντίνου Αράμπογλου ως [μητροπολίτη Κυζίκου](#) είχε χηρεύσει ο θρόνος Τραπεζούντας, ο Χρυσανθος εκλέχθηκε μητροπολίτης με την απαίτηση των Τραπεζούντιων που κατέκλυσαν το Πατριαρχείο με τηλεγραφήματα, επικαλούμενοι προνόμιο που αναγόταν στους χρόνους της [αυτοκρατορίας των Κομνηνών](#).

Χρυσανθος Τραπεζούντος

Τη θέση αυτή διατήρησε μέχρι τις 18 Δεκεμβρίου του 1938, οπότε και ενθρονίστηκε Αρχιεπίσκοπος Αθηνών. Τη σημαντικότερη εκκλησιαστική του δράση πραγματοποίησε μετά τη διαφυγή του από τη Μικρά Ασία και την εγκατάστασή του στην Αθήνα, κατά το διάστημα 1926-1940. Το 1922, ενώ είχε εκλεγεί μητροπολίτης Μαρωνείας, δε δέχθηκε τη θέση: διατήρησε τον τίτλο του Τραπεζούντος, διορίστηκε το 1926 αποκρισάριος (αντιπρόσωπος) του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Εκκλησία της Ελλάδας και ανέλαβε διάφορες εκκλησιαστικές αποστολές. Έτσι, το 1926-1927 απεστάλη στα Τίρανα για να διευθετήσει το εκεί εκκλησιαστικό ζήτημα, δηλαδή το «έργον του εξαλβανισμού της Εκκλησίας και της αποσπάσεως αυτής από του Οικουμενικού Πατριαρχείου»,¹⁸ που είχε ξεκινήσει από το 1919 ο αυτό-χειροτονηθείς επίσκοπος Φαν-Νόλι (Fan Noli) σε συνεργασία με το λόγιο Φάικ Κονίτσα, με τη μετάφραση στα αλβανικά εκκλησιαστικών κειμένων, τη χρήση της αλβανικής κατά τη λειτουργία και την ανακήρυξη του αυτοκεφάλου της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας. Ο Χρυσανθος, βλέποντας ότι η αλβανική κυβέρνηση δε θα δεχόταν άλλη βάση συζήτησης γύρω από το εκκλησιαστικό ζήτημα πλην του αυτοκεφάλου, προχώρησε στην κατεύθυνση αυτή θεωρώντας ότι καλύτερο ήταν να παίξει το Πατριαρχείο ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση του νέου καθεστώτος παρά να αναγκαστεί να αναγνωρίσει εκ των υστέρων μια ήδη διαμορφωμένη κατάσταση «χωρίς να δύναται να περισώσει τι, ούτε δικαίωμα εκκλησιαστικόν να εξασφαλίση».¹⁹ Ύστερα από διαπραγματεύσεις 40 ημερών κατάφερε την υπογραφή συμφωνίας που παρείχε εγγυήσεις «διά την συγκρότησιν της Εκκλησίας και την πλήρη αυτής ελευθερίαν εις την θρησκευτικήν και εκκλησιαστικήν αυτής ζωήν, δια την εν παντί εξασφάλισιν της ελληνικής μειονότητας και των εκκλησιαστικών δικαιωμάτων του Οικ. Πατριαρχείου».²⁰ Όμως η κυβέρνηση της Αλβανίας, παρά τους όρους της συμφωνίας και τις μετέπειτα διαπραγματεύσεις που χρειάστηκε να γίνουν λόγω αντίδρασης μέρους του πληθυσμού, εξακολούθησε να παρελκύει τη λύση του ζητήματος και να αναγνωρίζει το καθεστώς της Αλβανικής Εκκλησίας ως είχε. Το Πατριαρχείο, φοβούμενο ότι το καθεστώς αυτό ενδεχόταν να αναγνωρισθεί από τις άλλες αυτοκέφαλες Εκκλησίες, έστειλε το 1929 το Χρυσανθο στο Βελιγράδι, το Βουκουρέστι και τη Βαρσοβία για να «διαφωτίσει» τις Εκκλησίες αυτές, έχοντας σκοπό να αποκλείσει ως αντικανονική Αλβανική Εκκλησία από το σύνολο της Ανατολικής Εκκλησίας. Ο αποκρισάριος έφερε σε πέρας και αυτή την αποστολή αλλά το ζήτημα δε λύθηκε παρά 8 χρόνια αργότερα με πρωτοβουλία τη φορά αυτή της αλβανικής κυβέρνησης, η οποία, υπό την πίεση των γεγονότων και του αποκλεισμού, αποτάθηκε και πάλι στο Χρυσανθο, στέλλοντας ειδική επιτροπή στην Αθήνα. Έπειτα από μακροσκελείς διαπραγματεύσεις υπογράφηκε και πάλι προκαταρκτική συμφωνία που επικυρώθηκε στην Κωνσταντινούπολη τον Απρίλιο του 1937.

Ως αποκρισάριος ο Χρυσανθος ανέλαβε και τρεις αποστολές στο Άγιο Όρος, τα έτη 1927-1928, 1930 και 1933 προς τακτοποίηση ζητημάτων όπως αυτό της αντίδρασης των μοναχών κατά του νέου ημερολογίου και την αποκήρυξη όσων το δέχονταν, συμπεριλαμβανομένου και του Πατριάρχη (1927), τη στάση 17 μονών απέναντι στην πατριαρχική εξαρχία (1928) ή το «πραξικόπημα» της μονής Χιλανδαρίου, δηλαδή τη μετατροπή της σε κοινόβιο από το μητροπολίτη Αχρίδας Νικόλαο χωρίς την έκδοση σχετικού πατριαρχικού σιγιλίου (1933). Ο Χρυσανθος, που θεωρούσε ότι ρίζα όλου του κακού ήταν η αμάθεια που κατέκλυζε το Άγιο Όρος,²¹ αντιμετώπισε τα ζητήματα αυτά με τη γνωστή του διπλωματικότητα αλλά και με αποφασιστικότητα όταν το έκρινε απαραίτητο, μη διστάζοντας παραδείγματος χάρη να καθαιρέσει και να εξορίσει τους στασιαστές του 1928 ώστε να αποκατασταθεί η πειθαρχία και να διαφυλαχθεί το κύρος του Πατριαρχείου, πράγμα που αποτελεί, σε ό,τι αφορά την αμιγώς εκκλησιαστική πλευρά της δράσης του, μια από τις κύριες μέριμνες του μαζί με το ζήτημα της εξυγίανσης της Ιεραρχίας. Όμως η εκκλησιαστική δράση του Χρυσανθου δεν είναι δυνατόν να διαχωριστεί από την πολιτική.

5. Πολιτική δράση

Το ενδιαφέρον και η ροπή του Χρυσανθου προς την πολιτική δράση γίνεται φανερό ήδη από την περίοδο που υπηρετούσε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, όπως δείχνει σειρά κειμένων του για τα εθνικά και κοινωνικά ζητήματα και το ρόλο της εκκλησίας. Κατά τα χρόνια που βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη είχε επαφές με την «[Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως](#)» του Αθανάσιου Σουλιώτη-Νικολαΐδη, με τον οποίο τον συνέδεαν φιλικοί δεσμοί όπως και με τον Ίωνα Δραγούμη,²² την Πηνελόπη Δέλτα και άλλα πρόσωπα που διακρίνονταν ιδιαίτερα για την παρεμβατικότητά τους στον σχετικό με το εθνικό ζήτημα προβληματισμό της εποχής. Οι αντιλήψεις που διαμόρφωσε ο Χρυσανθος σχετικά με τις εθνικές προοπτικές είναι γενικά ταυτόσημες με αυτές του Δραγούμη και του κύκλου του. Θεωρούσε δηλαδή ότι το πλέον ενδεδειγμένο σχήμα δράσης για την ανάπτυξη του ελληνισμού ήταν η διατήρηση του οθωμανικού κράτους και η άλωσή του από τα μέσα, από ένα συνεχώς αναπτυσσόμενο κοινωνικά και πολιτικά ελληνικό στοιχείο. Σύμφωνα με την ίδια αντίληψη, ο πόλεμος για την

Χρυσανθος Τραπεζούντος

επέκταση του ελληνικού κράτους δεν ενδεικνυόταν, γιατί πέρα από τα εδάφη που θα ενσωματώνονταν τελικά στην Ελλάδα, η σύγκρουση με τους αντίστοιχους αλυτρωτισμούς των άλλων λαών της περιοχής θα σήμαινε την εκμηδένιση του ελληνικού στοιχείου σε όσες περιοχές θα έμεναν εκτός (πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι σε αυτό το πλαίσιο σκέψης μεγαλύτερος κίνδυνος για τις προοπτικές του ελληνισμού θεωρούταν ο εθνικισμός των σλαβικών λαών, ενώ η οθωμανική κυριαρχία αντιμετωπιζόταν ως σαφώς μικρότερο κακό). Χαρακτηριστική είναι η κρίση που διατύπωσε ο Χρυσανθος αναφορικά με το γεγονός της έκρηξης του πρώτου Βαλκανικού πολέμου, που «...θα είχε ως συνέπεια τον διαμελισμόν της Τουρκίας και επομένως και της ελληνικής φυλής».²³ Στις νέες συνθήκες που δημιούργησαν οι Βαλκανικοί πόλεμοι, και ιδίως ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος, οι οποίες έκαναν φανερή την επικείμενη διάσπαση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο Χρυσανθος προσάρμοσε τον εθνικό του προσανατολισμό στην ιδέα των αυτόνομων πολυεθνικών κρατών, στα οποία θεωρούσε δεδομένη τη μελλοντική επικράτηση και πρωτοκαθεδρία του ελληνικού στοιχείου. Η ιδέα αυτή θα χαρακτήριζε στο εξής την ενεργή πολιτική του δράση όπως αυτή εκδηλώθηκε αναφορικά με το ζήτημα της Δυτικής Θράκης και, στη συνέχεια, με την υπόθεση της «[Δημοκρατίας του Πόντου](#)».

Η πρώτη ουσιαστική εμπλοκή του στην ενεργή πολιτική δράση έλαβε χώρα το 1913, με αφορμή το ζήτημα της ιδιαίτερης πατρίδας του της Δυτικής Θράκης. Προκειμένου να αποτραπεί η παραχώρησή της στη Βουλγαρία ο Χρυσανθος εντάχθηκε στην ομάδα που δρούσε για τη δημιουργία αυτόνομου θρακικού κράτους, στην οποία μετείχαν και Τούρκοι. Άκρως αντίθετος με την προσάρτηση της ιδιαίτερης πατρίδας του στη Βουλγαρία, που τελικά αποφασίστηκε με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου, προτού μεταβεί στην Τραπεζούντα για να αναλάβει καθήκοντα μητροπολίτη, πραγματοποίησε ταξίδι στην Αθήνα, τον Αύγουστο του 1913, και συνάντησε το Βενιζέλο προκειμένου να τον πείσει να αποτρέψει την εφαρμογή των όρων της συνθήκης, προσπάθεια που δεν τελεσφόρησε.²⁴

Η σημαντικότερη όμως φάση της πολιτικής δράσης του, και μάλιστα με πρωταγωνιστικό ρόλο, συνέπεσε με την παρουσία του στη θέση του μητροπολίτη Τραπεζούντας (1913-1938, με φυσική παρουσία στην Τραπεζούντα ως τον Ιανουάριο του 1920) κατά τη φάση διαμόρφωσης του πολιτικού πλαισίου του ποντιακού ζητήματος. Η ανάδειξη αυτή του Χρυσανθου σε κορυφαίο πολιτικό παράγοντα μπορεί να αναχθεί σε σειρά δομικών και συγκυριακών αιτιών, τα οποία μπορούν να συνοψιστούν στη μεγάλη πολιτικής φύσεως ισχύ που χαρακτήριζε το αξίωμα του μητροπολίτη στις οθωμανικές επαρχίες, και στις ειδικές συνθήκες που προέκυψαν από το γεγονός του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Το αξίωμα του μητροπολίτη είχε αναχθεί στην υψηλότερη και ισχυρότερη αρχή του χριστιανικού στοιχείου στις οθωμανικές επαρχίες, αξίωμα που συνεπαγόταν πολύ μεγαλύτερη δύναμη και αρμοδιότητα από οποιαδήποτε άλλη τοπική ελίτ του χριστιανικού πληθυσμού ([δημογέροντες](#)). Οι [μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ](#) μάλιστα, ειδικότερα το διάταγμα αναδιοργάνωσης της επαρχιακής διοίκησης του 1864, ισχυροποίησαν ακόμα περισσότερο αυτή την πρωτοκαθεδρία των μητροπολιτών και της έδωσαν θεσμική κατοχύρωση, αφού έως τότε βασιζόταν στο έθιμο ή σε αποσπασματικού χαρακτήρα διοικητικές πράξεις. Με τη μεταρρύθμιση της επαρχιακής διοίκησης, οι εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι αποκτούν το δικαίωμα της αντιπροσώπευσης του χριστιανικού πληθυσμού στις διάφορες βαθμίδες της επαρχιακής διοίκησης,²⁵ με τους μητροπολίτες να παίζουν το σημαντικότερο ρόλο, καθώς μετείχαν στα συμβούλια διοίκησης (*meclis idaresi*) των [βιλαετιών](#) και είχαν δικαίωμα παράστασής στους διοικητές αυτών ([βαλήδες](#)), που αποτελούσαν την υψηλότερη αρχή της επαρχιακής διοίκησης. Στα δεδομένα αυτά βασίζεται η ιδιαίτερη πολιτική ισχύς των εκκλησιαστικών αρχόντων στις υστερο-οθωμανικές επαρχίες, που σε ειδικές περιστάσεις μπορούσε να τους αναδείξει σε πολιτικούς ηγέτες, όπως έγινε με το Χρυσανθο στην περίπτωση του Πόντου, αλλά και τους αρχιεπισκόπους Κύπρου κατά την περίοδο της βρετανικής διοίκησης και της ανεξαρτησίας (η ηγετική τους θέση μεταξύ των Ελλήνων της νήσου έχει τις ρίζες της σε μια κατάσταση που διαμορφώθηκε στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας).

Ο Χρυσανθος λοιπόν βρέθηκε στη θέση του μητροπολίτη Τραπεζούντας σε μια συγκυρία κατά την οποία το γενικό πλαίσιο των γεγονότων οδηγούσε σε βαθιές τομές και η οποία του επέτρεψε να αναπτύξει σημαντική πολιτική δράση αξιοποιώντας στο έπακρο τις προσωπικές του ικανότητες και το υπόβαθρο ισχύος και επιρροής που του παρείχε το αξίωμά του. Το υπόβαθρο πολιτικής ισχύος και πρωτοκαθεδρίας μεταξύ του ελληνικού στοιχείου της περιοχής, που χαρακτήριζε το Χρυσανθο έτσι κι αλλιώς ως μητροπολίτη, σήμαινε ότι στο πρόσωπό του συγκεντρώνονταν οι περισσότερες προϋποθέσεις για την ανάδειξη ενός ηγέτη των εκεί Ελλήνων, όχι μόνο στο πλαίσιο της αντιπροσώπευσης έναντι των οθωμανικών αρχών, αλλά και σε ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο, ακόμα και με το δεδομένο της έκλειψης της οθωμανικής διοίκησης. Ο ίδιος ο

Χρυσανθος Τραπεζούντος

Χρυσανθος φρόντισε να επιβεβαιώσει στο έπακρο τις προοπτικές του αυτές.

Σε πρώτη φάση, και όσο ακόμη τα πράγματα περιορίζονταν στην αντιπροσώπευση του ελληνικού στοιχείου απέναντι στις οθωμανικές αρχές, με την έναρξη του πολέμου (1914) ο Χρυσανθος είχε να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο που αντιπροσώπευαν για το ελληνικό στοιχείο τα περιοριστικά μέτρα που έλαβαν οι τουρκικές αρχές έναντι των θεωρούμενων ως μη νομιμοφρόνων και επικίνδυνων υπηκόων του κράτους, όπως ήταν οι Έλληνες αλλά ιδίως οι [Αρμένιοι](#), και τα οποία γενικά εκδηλώθηκαν με ιδιαίτερη σκληρότητα παίρνοντας τα χαρακτηριστικά διωγμού. Χάρη στο καλό επίπεδο των σχέσεων και τη συνεννόησή του με το διοικητή του βιλαετιού της Τραπεζούντας Τζεμάλ Αζμί Μπέη, ο Χρυσανθος υπήρξε ιδιαίτερα επιτυχής στην προσπάθειά του να αποτρέψει το διωγμό των Ελλήνων εντός του βιλαετιού και να ελαφρύνει τις συνέπειες από την εφαρμογή των περιοριστικών μέτρων. Έτσι, αποτράπηκε η εξορία των Ελλήνων ρωσικής υπηκοότητας (περίπου 300) στο Χαρπούτ, τηρήθηκαν ανεκτές συνθήκες διαβίωσης στα τάγματα εργασίας, δεν εφαρμόστηκαν αυστηρά μέτρα κατά των οικογενειών των φυγόστρατων και κατά την αποχώρηση του τουρκικού στρατού δεν απομακρύνθηκαν οι άνδρες των εργατικών ταγμάτων. Σε περιπτώσεις επιθέσεων [Τσετών](#) σε χωριά της επαρχίας, οι παραστάσεις του Χρυσανθου προς τον κυβερνήτη για την αποτροπή τους υπήρξαν γενικά αποτελεσματικές. Δεν έγινε όμως δυνατό να αποφευχθούν ο εκτοπισμός και η επακόλουθη εξόντωση των Αρμενίων το 1915, παρά την προσπάθεια που ο Χρυσανθος υποστηρίζει ότι κατέβαλε.²⁶

Με την κατάληψη της Τραπεζούντας και της περιοχής της από τους Ρώσους το Μάρτιο του 1916, ο διοικητής του βιλαετιού κατά την αποχώρησή του παρέδωσε την πολιτική εξουσία της περιοχής στο Χρυσανθο, ανάγοντας έτσι τον τελευταίο σε πολιτικό ηγέτη της περιοχής, θέση που άτυπα διατήρησε και κατά την περίοδο της ρωσικής κατοχής, φροντίζοντας μάλιστα να ενταχθεί και στο [τοπικό σοβιέτ](#) μετά την επικράτηση των επαναστατικών στοιχείων μεταξύ του ρωσικού στρατού της περιοχής. Στα αυτοβιογραφικά του κείμενα ο Χρυσανθος τονίζει τη μέριμνά του για την ασφαλή διαβίωση και του μουσουλμανικού στοιχείου κατά την περίοδο της ρωσικής κατοχής, ενώ την ίδια περίοδο, και με την επικείμενη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να είναι πλέον ορατή, συλλαμβάνει το σχέδιο της [ίδρυσης της «Δημοκρατίας του Πόντου»](#), αυτόνομου ή ανεξάρτητου κράτους στον Πόντο, στο οποίο παρά τον πολυεθνοτικό του χαρακτήρα θεωρούσε δεδομένη την πρωτοκαθεδρία των Ελλήνων.²⁷

Μετά την αποκατάσταση της τουρκικής κυριαρχίας (τέλη 1917-αρχές 1918), προέκυψε το πρόβλημα των έντονων επιθέσεων από Τσέτες σε χριστιανικά χωριά, το οποίο αντιμετωπίστηκε με τον εξοπλισμό των χωρικών και την οργάνωση της αυτοάμυνάς τους, κίνηση στην οποία ο Χρυσανθος έπαιξε ενεργό ρόλο (στα χωριά της [Σάντας](#) μάλιστα η οργάνωση αυτής της αυτοάμυνας εξελίχτηκε σε αντάρτικο εναντίον των Τούρκων που διήρκεσε έως το 1923), και στη συνέχεια με επιτυχείς παραστάσεις του Χρυσανθου στον Τούρκο στρατηγό Βεχίπ Πασά για αποκατάσταση της τάξης.²⁸

Μετά την τουρκική συνθηκολόγηση η πολιτική δράση του Χρυσανθου έφτασε στο απόγειό της. Το μεγαλύτερο μέρος του 1919 το πέρασε στο Παρίσι, όπου μετείχε στο Συμβούλιο της Ειρήνης ως αντιπρόσωπος του Οικουμενικού Πατριαρχείου και προώθησε το σχέδιο της ίδρυσης της «Δημοκρατίας του Πόντου». Στο Παρίσι, αλλά και στο Λονδίνο το οποίο επισκέφθηκε, συνομίλησε με σημαντικούς διεθνείς παράγοντες, περιλαμβανομένου του προέδρου των ΗΠΑ Γουίλσον, για την ευδόωση του παραπάνω σχεδίου, ενώ υπέβαλε επίσημο υπόμνημα προς το συνέδριο με την έκθεση των σχετικών θέσεων. Κύρια μέριμνα του Χρυσανθου σε εκείνη τη φάση υπήρξε η αποτροπή της ένταξης της περιοχής της [Τραπεζούντας](#) στην Αρμενία, η οποία παρουσιαζόταν πολύ πιθανή.²⁹ Ως κύρια επιχειρήματα για τη θέσπιση του αυτόνομου ποντιακού κράτους και τη μη υπαγωγή της περιοχής στην Αρμενία εξέθεσε κυρίως τη δημογραφική εικόνα της περιοχής, καθώς υπολόγιζε, αυθαίρετα ίσως, τους Έλληνες του Πόντου σε 850.000 (εκ των οποίων οι 250.000 στον Καύκασο), ενώ από το συνολικό αριθμό των μουσουλμάνων (1.068.000) θεωρούσε ότι οι 232.000 που ζούσαν στο [σαντζάκι](#) του Λαζιστάν (που δεν το θεωρούσε τμήμα του καθαυτό Πόντου) μπορούσαν να μην υπολογίζονται (από την άλλη όμως υπολόγιζε τους Έλληνες του Καυκάσου), και έτσι επερχόταν αριθμητική ισοδυναμία. Από την άλλη, τονίζει την εθνοτική ανομοιογένεια του μουσουλμανικού πληθυσμού και την απώτερη ελληνική καταγωγή πολλών από τους μουσουλμάνους. Ως κύριο επιχείρημα κατά της ένταξης του Πόντου σε ένα αρμενικό κράτος εκτίθεται η μικρή αριθμητική ισχύς του αρμενικού στοιχείου της περιοχής. Επιπλέον, τονίζει ιδιαίτερα το γεγονός ότι στη διάρκεια του πολέμου με την αποχώρηση των τουρκικών αρχών η πολιτική αρχή δόθηκε στον ίδιο, κάτι που αναγνώρισαν και οι Ρώσοι και αυτό το θεωρούσε επιβεβαίωση του ελληνικού χαρακτήρα της περιοχής.³⁰

Χρυσάνθος Τραπεζούντος

Απογοητευμένος από τη στάση των Μεγάλων Δυνάμεων, επιστρέφοντας από το Παρίσι το φθινόπωρο του 1919, εξακολούθησε να εργάζεται για το θέμα της «Δημοκρατίας του Πόντου», συνομιλώντας στην Κωνσταντινούπολη και με Τούρκους επισήμους, ενώ μετά την επιστροφή του στην Τραπεζούντα πραγματοποίησε επισκέψεις σε Τιφλίδα και Εριβάν, όπου συνομίλησε με τον πρωθυπουργό της Αρμενίας επιδιώκοντας τη διμερή επίλυση του ζητήματος (Οκτώβριος-Νοέμβριος 1919). Στη φάση εκείνη ο Χρυσάνθος ήταν διατεθειμένος να δεχτεί λύση ποντοαρμενικής ομοσπονδίας.³¹ Αναχώρησε για άλλη μία φορά για το Παρίσι και το Λονδίνο τον Ιανουάριο του 1920 για να συνεχίσει τις ενέργειές τους για τη «Δημοκρατία του Πόντου», αλλά οι εξελίξεις στη Μικρά Ασία κατέστησαν πλέον την κάθε συζήτηση καθαρά θεωρητική, αφού και η περιοχή της Τραπεζούντας περιήλθε σταδιακά υπό τον έλεγχο των κεμαλικών, γεγονός που σήμανε και την αδυναμία πλέον του Χρυσάνθου να επιστρέψει σε αυτή, αφού το επαναστατικό δικαστήριο της Άγκυρας τον είχε καταδικάσει σε θάνατο.³²

Η επόμενη φάση ενεργού πολιτικής δραστηριότητας του Χρυσάνθου τοποθετείται πολύ αργότερα στην Ελλάδα πλέον. Έχοντας από την εποχή των Βαλκανικών πολέμων σαφώς διαφορετική άποψη από εκείνη του Βενιζέλου ως προς τον τρόπο προώθησης της εθνικής ολοκλήρωσης, αργότερα εκδηλώθηκε ανοιχτά ως βασιλόφρων. Το Δεκέμβριο του 1938 υποστηρίχθηκε από το δικτατορικό καθεστώς της 4ης Αυγούστου για να εκλεγεί αρχιεπίσκοπος Αθηνών στη θέση του βενιζελικού Δαμασκηνού. Στη θέση του αρχιεπισκόπου Αθηνών παρέμεινε ως το Μάιο του 1941, αφού κατά την κατάληψη της χώρας από τους Γερμανούς αρνήθηκε να υποδεχτεί τους Γερμανούς στην Αθήνα, να τελέσει δοξολογία προς τιμή τους και να ορκίσει την κυβέρνηση των δοσίλογων. Αυτές οι ενέργειές του είχαν ως αποτέλεσμα την παύση του από το αρχιεπισκοπικό αξίωμα με συντακτική πράξη της κυβέρνησης των δοσίλογων και την αντικατάστασή του από το Δαμασκηνό.³³

Στη διάρκεια της κατοχής δε φαίνεται να ανέπτυξε ιδιαίτερη δραστηριότητα. Παραδίδεται ότι υπήρξε πρόεδρος της λεγόμενης «Εθνικής Αντίστασης» ή «Εθνικής Επιτροπής»,³⁴ η οποία πρέπει να ήταν επιτροπή προσωπικοτήτων του βασιλόφρονος χώρου με μάλλον ισχνή παρουσία στην πολιτική και ιδεολογική καθοδήγηση δεξιών αντιστασιακών οργανώσεων. Τα κείμενά του της περιόδου αυτής χαρακτηρίζονται από έντονη αρνητικότητα απέναντι στο πρόσωπο του Δαμασκηνού,³⁵ ο οποίος όμως επέδειξε επίσης μεγάλες πολιτικές ικανότητες διατηρώντας διάυλους επικοινωνίας και με τις κυβερνήσεις των δοσίλογων και με το κίνημα της αντίστασης (και μάλιστα με το ΕΑΜ), αλλά κυρίως με τον αγγλικό παράγοντα, με αποτέλεσμα να αναλάβει καθήκοντα αντιβασιλέα το Δεκέμβριο του 1944. Χάρη σε αυτές τις επιτυχίες του Δαμασκηνού, θέμα επαναφοράς του Χρυσάνθου στη θέση του αρχιεπισκόπου δεν τέθηκε μετά την απελευθέρωση της χώρας. Τελικά ο Χρυσάνθος υπέβαλε την επίσημη παραίτησή του από τη θέση του αρχιεπισκόπου το Μάιο του 1946, αφού είχε πλέον προκύψει κυβέρνηση έπειτα από εκλογές.³⁶ Από τότε και μέχρι το θάνατό του στην Αθήνα στις 28/09/1949 αφοσιώθηκε στη μελέτη και τη συγγραφή των απομνημονευμάτων του.

1. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 16.
2. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 18.
3. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 21.
4. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 19.
5. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 21.
6. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 20.
7. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 39.
8. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 43.

Χρυσάνθος Τραπεζούντος

9. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 48.
10. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 52.
11. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 54.
12. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 56.
13. Χρυσάνθος Φιλιππίδης, «Στώμεν καλώς», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 35 (36) (10/09/ 1911), σελ. 281-283.
14. Βλ. παράθεμα: «Γλωσσικό ζήτημα».
15. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 56.
16. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 58.
17. Βλ. παράθεμα: «Κυκλοφορία των αριστοκρατιών».
18. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσάνθος ο από Τραπεζούντος, η Εθνική και Εκκλησιαστική Δράσις του, 1926-1949 (Εκ του αρχείου του)* (Αθήνα 1972), σελ. 29.
19. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσάνθος ο από Τραπεζούντος, η Εθνική και Εκκλησιαστική Δράσις του, 1926-1949 (Εκ του αρχείου του)* (Αθήνα 1972), σελ. 32.
20. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσάνθος ο από Τραπεζούντος, η Εθνική και Εκκλησιαστική Δράσις του, 1926-1949 (Εκ του αρχείου του)* (Αθήνα 1972), σελ. 34.
21. Βλ. παράθεμα: «Εντυπώσεις από το Άγιο Όρος».
22. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 59.
23. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 67.
24. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 80-81, Τασούδη, Γ.Ν. (επιμ.), *Άρθρα και μελέται του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος, 1911- 1949 (Εκ του αρχείου του)* (Αθήνα 1977), σελ. 209.
25. Αναγνωστοπούλου, Σ., *Μικρά Ασία, 19ος αι. - 1919: οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος* (Αθήνα 1997) σελ. 320-21.
26. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 104-15. Χρυσάνθος Φιλιππίδης, μητροπολίτης Τραπεζούντας, «Εκθεσις προς το Οικ. Πατριαρχείον περί των υπερβασιών και άλλων καταστροφών της επαρχίας Τραπεζούντος υπό των Τούρκων καθ' όλον το τετραετές διάστημα του Παγκοσμίου Πολέμου», *Οι Κομνηνοί* (Τραπεζούντα 12-10-1918), αναδημοσίευση στο Τασούδη, Γ.Ν. (επιμ.), *Άρθρα και μελέται του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος, 1911- 1949 (Εκ του αρχείου του)* (Αθήνα 1977), σελ. 266-268.
27. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 126-41. Χρυσάνθος Φιλιππίδης, μητροπολίτης Τραπεζούντας, «Εκθεσις προς το Οικ. Πατριαρχείον περί των υπερβασιών και άλλων καταστροφών της επαρχίας Τραπεζούντος υπό των Τούρκων καθ' όλον το τετραετές διάστημα του Παγκοσμίου Πολέμου», *Οι Κομνηνοί* (Τραπεζούντα 12-10-1918), αναδημοσίευση στο Τασούδη, Γ.Ν. (επιμ.), *Άρθρα και μελέται του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος, 1911- 1949 (Εκ του αρχείου του)* (Αθήνα 1977), σελ. 268-270.

Χρυσάνθος Τραπεζούντος

28. Χρυσάνθος Φιλιππίδης, μητροπολίτης Τραπεζούντας, «Εκθεσις προς το Οικ. Πατριαρχείον περί των υπερβασιών και άλλων καταστροφών της επαρχίας Τραπεζούντος υπό των Τούρκων καθ' όλον το τετραετές διάστημα του Παγκοσμίου Πολέμου», *Οι Κοιμηνοί (Τραπεζούντα 12-10-1918)*, αναδημοσίευση στο Τασούδης, Γ. Ν. (εκδ.), *Άρθρα και μελέται του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος, 1911- 1949 (Εκ του αρχείου του)* (Αθήνα 1977) σελ. 270-277. Για την ανάπτυξη του κινήματος των Ελλήνων ανταρτών στον Πόντο, βλ. Ανδρεάδης, Χ. Γ., *Ιστορικό Σχέδιασμα της Δράσεως των Ελλήνων Ανταρτών του Πόντου* (Αθήνα 1990) σελ. 16-18.
29. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 184-247.
30. Chrysanthus Archbishop of Trebizond, *The Euxine Pontus Question: Memorandum Submitted to the Peace Conference* (Paris 2-5-1919).
31. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 266-273.
32. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 280-287.
33. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσάνθος ο από Τραπεζούντος, η Εθνική και Εκκλησιαστική Δράσις του, 1926-1949 (Εκ του αρχείου του)* (Αθήνα 1972), σελ. 371-395.
34. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσάνθος ο από Τραπεζούντος, η Εθνική και Εκκλησιαστική Δράσις του, 1926-1949 (Εκ του αρχείου του)* (Αθήνα 1972), σελ. 459.
35. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσάνθος ο από Τραπεζούντος, η Εθνική και Εκκλησιαστική Δράσις του, 1926-1949 (Εκ του αρχείου του)* (Αθήνα 1972), σελ. 389, 395.
36. Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσάνθος ο από Τραπεζούντος, η Εθνική και Εκκλησιαστική Δράσις του, 1926-1949 (Εκ του αρχείου του)* (Αθήνα 1972), σελ. 437-438.

Bibliography :

- **Αναγνωστοπούλου Σ.**, *Μικρά Ασία, 19ος αι.-1919. Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997
- **Παπαδόπουλος Α.**, "Χρυσάνθος Αρχιεπίσκοπος Αθηνών ο από Τραπεζούντος", *Αρχεῖον Πόντου*, 14, 1949, 209-234

Webliography :

- **Η Εκκλησία της Τραπεζούντος**
http://anemi.lib.uoc.gr/php/pdf_pager.php?filename=/var/www/tkl-portal-neo//metadata/5/2/7/attached-metadata-01-0000548/89842.pdf&lang=en&pageno=1&pagestart=1&width=461.76%20pts&height=692.64%20pts&maxpage=1053
- **Χρυσάνθος Αρχιεπίσκοπος Αθηνών**
<http://www.elia.org.gr/EntryImages/1/ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ,%20ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ%20ΑΘΗΝΩΝ.rtf>

Glossary :

- **βαλής (τουρκ. vali)**
Διοικητής του βιλαετιού, της ανώτατης βαθμίδας της επαρχιακής διοίκησης στην ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο βαλής είχε εκτεταμένες εκτελεστικές, διοικητικές και δικαστικές αρμοδιότητες.
- **βιλαέτι (βαλιλίκι), το**

Χρυσάνθος Τραπεζούντος

Η ανώτατη βαθμίδα της διοίκησης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία αφορούσε μεγάλες διοικητικές περιοχές. Οι μεγάλες επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ονομάζονταν αρχικά εγιαλέτ. Η νέα διαίρεση του 1864 εισήγαγε τον όρο βιλαγιέτ (vilayet), κατά αντιστοιχία προς το γαλλικό διοικητικό όρο département, μικρότερης όμως έκτασης. Ο διοικητής του βιλαγιετιού ονομαζόταν βάλης και είχε εκτεταμένες δικαιοδοσίες.

δημογέροντας, ο

Μέλος της δημογεροντίας, δηλαδή του εκτελεστικού οργάνου της κοινότητας για οτιδήποτε αφορούσε τις εσωτερικές και εξωτερικές υποθέσεις της.

έξαρχος, ο

Στη βυζαντινή εκκλησιαστική διοίκηση το αξίωμα του εξάρχου αρχικά, από τον 5ο αιώνα και εξής, αφορούσε τον επικεφαλής ιεράρχη μιας διοίκησης και πολύ γρήγορα έγινε ένας ακόμα τίτλος του Πατριάρχη, που πιστοποιούσε ότι ήταν ο επικεφαλής ιεράρχης εντός των ορίων δικαιοδοσίας του Πατριαρχείου του. Το αξίωμα του εξάρχου καταργήθηκε τον 6ο αιώνα, ωστόσο στη συνέχεια οι έξαρχοι ήταν μητροπολίτες ή αντιπρόσωποι μητροπολιτών που ασκούσαν εποπτεία στις εκκλησιαστικές επαρχίες ή στα εκκλησιαστικά και τα μοναστικά ιδρύματα. Κατά τον ύστερο 14ο αιώνα έξαρχοι αναφέρονται οι μητροπολίτες που έδρευαν σε αρχαίες μητροπόλεις και ασκούσαν κάποια εποπτεία σε όλες τις εκκλησιαστικές έδρες και τα ευαγή ιδρύματα της εκκλησιαστικής επαρχίας και στη συνέχεια οι διαπιστευμένοι αντιπρόσωποι του Πατριάρχη (πατριαρχικοί έξαρχοι).

σαντζάκι, το (λιβάς, ο)

Μεσαίου μεγέθους μονάδα επαρχιακής διοίκησης του οθωμανικού κράτους καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας του. Υποδιαίρεση του πρώιμου οθωμανικού εγιαλετιού (ή μπεϊλερμπεϊλικιού) και του ύστερου οθωμανικού βιλαγιετιού. Στην Ύστερη Οθωμανική περίοδο είναι γνωστό και ως μουτεσαριφλίκι.

Τσέτες, οι

Ατακτα μουσουλμανικά ένοπλα σώματα που δραστηριοποιούνταν στην Ανατολία ήδη από την εποχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ήταν οι κύριοι υπεύθυνοι για τις βιαιοπραγίες κατά του άμαχου ελληνορθόδοξου πληθυσμού.

Sources

Φιλιππίδης, Χρυσάνθος, «Στώμεν καλώς», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 35(36) (10/09/ 1911), σελ. 281-283.

Φιλιππίδης, Χρυσάνθος, «Η εν Κίνα επανάσταση και η κυκλοφορία των αριστοκρατών», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 36(2) (07/01/1912), σελ. 281-283.

Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά Αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970).

Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσάνθος ο από Τραπεζούντος, η Εθνική και Εκκλησιαστική Δράσις του, 1926-1949* (Εκ του αρχείου του) (Αθήνα 1972).

Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Αρθρα και μελέται του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος, 1911- 1949* (Εκ του αρχείου του) (Αθήνα 1977).

Quotations

Γλωσσικό ζήτημα

«Εγένετο συζήτησις μεταξύ αρχιερέων περί του γλωσσικού ζητήματος, το οποίον, ως συνήθως, οι περισσότεροι δεν εγνώριζαν, και ο λόγος ήλθεν εις τον ποιητήν Κωστήν Παλαμάν, όστις τότε εθεωρείτο η πέτρα του σκανδάλου. Αποτεινόμενος προς τον Άγιον Κασσανδρείας, είπον εάν γνωρίζει κάποιον ποιητήν ο οποίος να έψαλε τα ωραία νησιά του Μαρμαρά, και αμέσως ήρχισα να απαγγέλω τους στίχους του Παλαμά: “τα ωραία νησιά, τα τραγικά νησιά, τα εννιά ερμονήσια (...)”. Το απήγγειλα όλο και ο φίλος μου Άγιος Κασσανδρείας, όστις, ως καταγόμενος εκ Χάλκης, είχεν ιδιαίτεραν αδυναμίαν προς τα νησιά, εν εκστάσει ήκουεν τους στίχους τούτους και όταν του είπον ότι ο ποιητής είναι ο Κ. Παλαμάς, ωμολόγησεν ότι δεν πρέπει να καταφερώμεθα εναντίον του (...)».

Πηγή: Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Βιογραφικά Αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος* (Αθήνα 1970), σελ. 80.

Κυκλοφορία των αριστοκρατιών

«Διακρίνομεν εν πάση κοινωνία, πλην της τάξεως των πλουσίων και των πτωχών, και το άνθος αυτής, τ.ε. την αριστοκρατίαν

Χρυσάνθος Τραπεζούντος

κατά την ετυμολογική σημασία της λέξεως (...). Εκάστης αριστοκρατίας ο χαρακτήρ εξαρτάται εκ των ιδιοτήτων αι οποίαι τίθενται ως βάση της εκτιμήσεως αυτής. Δύναται να υπάρξει αριστοκρατία αγίων και αριστοκρατία ληστών (...). Υπάρχει δε αριστοκρατία εν πάση κοινωνία ανθρώπων και όταν έτι το πολίτευμα είναι δημοκρατικόν υπό την ευρυτάτην σημασίαν της λέξεως (...). Κατά τινά νόμον της κοινωνικής φυσιολογίας οι αριστοκραταί δεν διατηρούνται επί μακρόν, αλλά προσβάλλονται υπό παρακμής και μαρασμού (...). Ου μόνον δε εν πολέμω, αλλά και εν ειρήνη βαθεία εξακολουθεί η κυκλοφορία των αριστοκρατιών, εξαφανιζομένων των εκάστοτε αριστοκρατιών ου μόνον ένεκα της υπερβολής των θανάτων κατά τας γεννήσεις, αλλά και ένεκα του εκφυλισμού των στοιχείων τα οποία αποτελούσι τας κατά καιρούς αριστοκρατίας. Κατά ταύτα ο βίος των αριστοκρατιών εξασφαλίζεται μόνον δια της απεκκρίσεως των εκφύλων και της προσλήψεως νέων, υγιών στοιχείων προερχομένων εκ των κατωτέρων κοινωνικών στρωμάτων, μάλιστα μεν των αγροτών, έπειτα δε και ίδια σήμερον και των εργατών (...). Και η ελαχίστη δε επιβράδυνσις της κυκλοφορίας ταύτης συνεπάγεται συσσωρευσιν μεν των εκφύλων στοιχείων της κρατούσης τάξεως, αύξησις δε των υγιών και ζωτικών στοιχείων των κατωτέρων κοινωνικών τάξεων, οπότε και η κοινωνική ισορροπία καθίσταται ασταθής, ελάχιστος δε κλονισμός καταστρέφει αυτήν. Και είτε δια κατακτήσεως είτε δι' επαναστάσεως ανατρέπεται το παν (...). Οτι ισχύει περί την κοινωνίαν εν γένει τούτο εφαρμόζεται και εις τας χριστιανικάς κοινότητες και εις την εκκλησίαν (...). Αν δε εν χρόνοις αρχαιότεροις, οπότε δια την επικρατούσαν τυραννίαν ο λαός ήτο αμαθής και αμόρφωτος, εφηρμόζετο εν μέρει τουλάχιστον η διαλογή, κατά μείζονα λόγον πρέπει να διευκολύνεται η κυκλοφορία των αριστοκρατιών της Ιεραρχίας νυν, οπότε ο ορθόδοξος ελληνικός λαός ανεπτύχθη και εμορφώθη, ίνα μη η εις την τάξιν της Ιεραρχίας επισώρευσις σαπρών και αφυών εις το έργον αυτής στοιχείων, υγιών δε και ευφύων στοιχείων εις την τάξιν των λαϊκών προκαλέση επανάστασιν της τυχόν εκφυλισθησομένης Ιεραρχίας υπό ετέρας αριστοκρατίας μελλούσης να διοικήση υπό άλλην μορφήν (...).

Πηγή: Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Άρθρα και μελέται του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος, 1911- 1949* (Εκ του αρχείου του) (Αθήνα 1977), σελ. 64-70.

Εντυπώσεις από το Άγιο Όρος

«Το μοναχικόν ιδανικόν, το οποίον άλλοτε επλήρου τας ψυχάς των εν Αγίω Όρει ασκουμένων και εκίνει αυτούς εις έργα πίστεως και αγάπης, εκλονίσθη [από τις συνέπειες του πολέμου] και μετ' αυτού εσαλεύθη και η πίστις και εψύγη η χριστιανική αγάπη. Η έλλειψις ιδανικού συνετέλεσεν ώστε να πάυση και η απαραίητος εις την υγιείαν της Αγιορειτικής Αδελφότητος διαλογή, ουδείς ψυχικώς υγιαίνων ή λόγιος προσέρχεται πλέον εις τας τάξεις των Αγιορειτών, η δε φάλαγξ των επ' αρετή και μορφώσει διαπρεπόντων μοναχών ολονέν αραιούται: οι προσερχόμενοι υποτακτικοί είναι τελείως ακατέργαστοι ψυχικώς και αμόρφωτοι πνευματικώς, πολλοί δε αυτών προσέρχονται μόνον διά να αποφύγωσι την στρατιωτικήν θητείαν και κατόπιν χειροτονούμενοι και λαμβάνοντες απολυτήρια των οικείων μονών απέρχονται εις την κοινωνίαν, ίνα προστεθώσιν εις την λεγεώνα των αγραμμάτων κληρικών και ούτω κατά μέσον όρον παχυλή αμάθεια και οι αχώριστοι αυτής σύντροφοι, η πρόληψις και η δεισιδαιμονία, νέμονται το Άγιον Όρος (...).

Πηγή: Τασούδης, Γ.Ν. (επιμ.), *Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσάνθος ο από Τραπεζούντος, η Εθνική και Εκκλησιαστική Δράσις του 1926-1949* (Εκ του αρχείου του) (Αθήνα 1972), σελ. 104.